

Sundsvall [Y 8]

Detta är en värdebeskrivning som ska förklara och förtydliga värdena inom riksintresset.

Id: Y 8

Namn: Sundsvall

Kommun: Sundsvall

Socken: -

Huvudsaklig karaktärstyp: Stadsmiljö

Andra karaktärstyper: -

Riksintressebeskrivning beslutad av RAÄ 1996:

Motivering:

Stadsmiljö och centrum i en industriregion. Unikt uttryck för sågverksindustrins expansion och det sena 1800-talets burgna stadsbyggande med storstadsmässiga ambitioner samt parallellt härmed utbyggd arbetar- och hantverkarförort.

Uttryck för riksintresset:

Stadskärnans rutnätsplan som i grunden härstammar från 1600-talet och de förändringar och utvidgningar som genomfördes vid 1800-talets slut. Stenstadsbebyggelsen som tillkom under en kort period efter den förödande branden 1888. Hamn- och järnvägsmiljöer. Stenhammaren med träbebyggelse, karaktäristiska uthus och trädgårdar.

Länsstyrelsen
Västernorrland

Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00

E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

© Länsstyrelsen, Lantmäteriet, NVDB, ESRI Inc, RAÄ, SGU, Sjöfartsverket, SMHI, SVO, SCB, SJV, FM, Bergsstaten, SLU

Skala 1:7501

Utbredning och landskap: Riksintresset omfattar Sundsvalls mest centrala stadskärna samt en del av Södermalm på Södra Stadsbergets sluttning. Området avgränsas av Selångersån i norr, Sundsvallsfjärden i öster och Södra allégatan i söder. Mot väst sträcker sig området förbi Skolparksallén och omfattar bebyggelsen fram till bebyggelsen kring Bünsowska tjärnen. Hela riksintresset är planerat och tätbebyggt med en variation av byggnadstyper, från de högre stenhusen i centrumkärnan till monumentala solitärer och lägre fristående trähusbebyggelse.

Utdrag från RAÄ ordlista med landskaps- och miljötyper:

Stadsmiljö: Område inom de historiskt framvuxna tätorter som intill 1971 åtnjöt stadsprivilegier, med dessas karakteristiska inslag av myndighets-, handels- och hantverksfunktioner, och till dem relaterade bebyggelsemönster och rumsliga organisation. Bland stadsmiljöer framträder särskilt Residens-, Stifts- och Skolstäder med institutionella och sociala uttryck präglade av respektive förvaltningar, ofta även med olika tecken på det underlydande upptagningsområdets intresse för orten. Industristaden förenar industrimiljö eller industrilandskap med stadsmiljön.

Riksintressets värden:

- Stadens utveckling som centrum för trävaruindustrin återspeglad i stadsplan och bebyggelse.
- Rutnätsplanen som härrör från 1600-talet och som under historien byggts vidare efter rådande ideal.
- Den exklusiva stadskärnan, Stenstaden, med en unik koncentration av stenhus från 1890-talet.
- Arbetarförstaden Stenhammaren med trähusbebyggelse på Södra Stadsbergets sluttning.
- Sammanhanget mellan stadsdelarna Stenhammaren och Stenstaden.
- Den före detta hamnen och järnvägen som knutpunkt för handel och sjöfart.

Sundsvall var i och med trävaruindustrins expansion från mitten av 1800-talet en snabbt växande storstad i Norrland. Riksintresset Sundsvall berättar om stadens historia under den mest expansiva perioden av sågverksepoken, om hur staden var ett centrum för trävaruindustrin inom regionen och om hur staden formades i och med den snabba återuppbyggnaden efter den förödande branden 1888. Stadens utveckling återspeglas i stadsplanen och i bebyggelsen. Bebyggelsen berättar också om de sociala skillnader som fanns i Sundsvall under denna period vilket har påverkat hur staden har formats. Riksintresset innefattar flera områden som tillsammans berättar om stadens uppbyggnad.

Stadsplanen i stadskärnan härrör från 1600-talets rutnätsplan och har under historien byggts vidare efter rådande ideal. Sundsvalls läge vid Selångersåns mynning och Sundsvallsfjärden har haft stor betydelse för kommunikationerna med omvärlden under stadens historia. Under sågverksepoken blev hamnen och järnvägen viktiga kommunikationspunkter för handel och sjöfart.

Sundsvall har en unik koncentration av stenhusbebyggelse från det tidiga 1890-talet som ligger samlad inom det område som kallas Stenstaden. Stenstaden är en tätbebyggd centrumkärna som byggdes av och för de personer som hade stora ekonomiska tillgångar och makt under den industriella blomstringsperioden, något som tydligt manifesteras i de påkostade stenhusen. Bebyggelsen har höga arkitektoniska kvaliteter med en välbevarad detaljrikedom i fasader och takutsmyckning.

Som kontrast till den välbärgade stadskärnan innefattar riksintresset ett område med trähusbebyggelse, Stenhammaren, på Södra Stadsbergets sluttning. Stenhammaren var ursprungligen en arbetar- och hantverkarförstad till Sundsvall. Där levde de invånare som var med och byggde Stenstaden tillsammans med dem som efter branden var tvungna att flytta ut från centrum av ekonomiska skäl. Bebyggelsen skiljer sig markant från Stenstaden. Här är det en tät men låg bostadsbebyggelse i trä som följer den branta topografin och är omgiven av grönska. Likt stadskärnan är området planlagt, här med långa parallellgator och smala gator mellan dem.

Sundsvall utmärker sig från jämnåriga städer genom att de flesta institutioner och olika typer av sociala inrättningar placerades utanför den centrala stadskärnan, Stenstaden. Det har i sin tur skapat ett stråk av mer monumentala och fristående byggnader i de västra delarna av riksintresset.

Så här syns riksintressets värden i landskapet:

Den centrala delen av Sundsvall ligger i dalgången kring Selångersån som omsluts av Norra Stadsberget och Södra Stadsberget och avgränsas av Sundsvallsfjärden i öster. De topografiska förhållandena på platsen har påverkat utvecklingen. Möjligheten att ta sig upp på höjderna runt centrum medför att man kan få en överblick av hela riksintresseområdet Sundsvall och se hur de olika områdena inom miljön ligger i förhållande till varandra.

Dagens stadsmiljö är tätbebyggd och de olika stadsdelarna som omger stadskärnan med Stenstaden är sammanbyggda. Under perioden som riksintresset berättar om var staden däremot uppdelad i mindre områden och stråk som låg i ett landskap av betes- och jordbruksmarker omgivet av skog och berg.

Stadsplanen

Stadsplanen i centrala Sundsvall härstammar från den rutnätsplan som upprättades 1649 då staden fick sitt nuvarande läge från att tidigare ha legat en bit västerut längs Selångersån. Rutnätsplanen var ett planideal som slog igenom på 1600-talet och levde kvar till slutet av 1800-talet. I Sundsvall har den äldsta rutnätsplanen från 1600-talet utvidgats och rätats ut under historien samtidigt som nya inslag, typiska för sin tillkomsttid, har adderats. Det är framförallt stadsplanen från 1804 och stadsplanen från 1890 som styr den nuvarande strukturen i Sundsvalls stadskärna. Stora torget fick sitt nuvarande läge och gatorna ungefär den sträckning de har än idag 1804 och esplanaden ritades in 1890.

Det är särskilt i den del av riksintresset som innefattar Stenstaden som rutnätsplanen är ett av de viktigare karaktärsdragen att värna om. I öst-västlig riktning löper de långa, parallella gatorna Storgatan, Kyrkogatan, Rådhusgatan, Trädgårdsgatan och Köpmansgatan. Dessa korsas av de fler och kortare gatorna i nord-sydlig riktning. De räta gatorna genom Stenstaden skapar långa obrutna siktlinjer vilket gör att upplevelsen av rutnätsplanen i dagens stadsrum är särskilt tydlig. De räta kvartersindelningarna fortsätter även utanför Stenstaden i söder och väster. Där blir kvarteren större och bebyggelsen är mer varierad.

Stadsplaner från mitten av 1800-talet kännetecknas av de då nya inslagen av grönstråk i form av esplanader, alléer och parker. Landets städer, som framförallt bestod av trähusbebyggelse eldhärjades ofta under 1700- och 1800-talen. De planerade och planterade öppna stadsrummen var en reaktion för att skydda mot nya bränder. I Sundsvall är detta mycket tydligt. Efter tre stadsbränder som var och en ödelagt i stort sett hela staden, anlades det i slutet av 1800-talet en bred esplanad som delar in stadskärnan i två delar. Esplanaden, Stora torget med Stadshuset och parkanläggningen Vängåvan skapar ett storslaget och öppet område i den annars täta stadskärnan. Detta öppna stadsrum med planteringar, till vilket viktiga byggnader är knutna, är typiskt för sin tid och förstärker Sundsvalls storstadsmässiga uttryck vilket har ett starkt värde för riksintresset. Andra parker som också skapar öppningar i den täta kvartersstaden är Hedbergsska parken och Stadshusparken. Den senare är anlagd under 1930-talet men de båda parkerna följer i likhet med de bebyggda tomterna rutnätsplanen.

Rutnätsplanen i Stenstaden präglas av att husen är sammanbyggda i tomtgräns och placerade i gatulinjen, vilket har skapat de täta kvarteren och de långa siktlinjerna genom stadskärnan. Genom att fortsätta västerut från de täta kvarteren får man en bild av hur stadsplaneidealen förändrades omkring sekelskiftet 1900.

De slutna kvarteren ersätts först av ett stråk med fristående, monumentala byggnader uppförda under det sena 1800-talet och omgivna av grönska. Gustav Adolf-kyrkan, Hedbergsskolan, och Gustav Adolf-skolan är placerade på rad längsmed Skolhusallén. Den före detta Flickskolan (Kyrkans hus) ligger strax väster om kyrkan. Institutionsstråket fortsätter västerut med Tingsrätten, Hovrätten och det före detta tingshuset (Kulturskolan), byggnader som uppförts under 1900-talet men som följer samma stadsplanemönster som byggnaderna från det sena 1800-talet. Detta stråk av institutions- och rättsvårdande byggnader utformade som monumentala solitärer har en lång tradition i stadens historia. Många byggnader har sina ursprungliga funktioner kvar vilket har ett kulturhistoriskt värde för riksintresset.

I anslutning till det gröna institutionsstråket ligger två kvarter med en lägre bebyggelse uppförda som en- eller flerfamiljshus, fritt placerade och omgivna av trädgårdar. Kvarteren är ett exempel på de nya stadsplaneideal som slog igenom under det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet, ett trädgårdsstadsideal som framförallt kom från England och där ett så kallat öppet byggnadssätt där husen placeras fritt från varandra förespråkades. Exempel på detta nya planideal finns också i kvarteren runt Östra långgatan söder om järnvägen. Där finns en rad av stora villor från det sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Stenstaden

Trävaruhandeln har varit den starka motorn för Sundsvalls utveckling. Den började ta fart under 1700-talet och i slutet av seklet var trävaror på export stadens viktigaste näringsgren. 1849 startade den första ångsågen i Tunadal sin verksamhet och den mest expansiva epoken för sågverksindustrin i Sundsvallsdistriktet påbörjades. Under 1800-talet fick Sundsvall en allt starkare ställning som centrum och centralort för sågverksindustrin i regionen.

Stenstadens stenhus från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal är ett viktigt värde för riksintresset Sundsvall. Efter den stora branden 1888 återuppbyggdes stora delar av staden under en kort period fram till sekelskiftet 1900. Det är framförallt denna period som riksintresset speglar.

Efter att den nya stadsplanen fastställdes 1890 kom byggandet i Sundsvall igång, snabbt och intensivt. Mellan 1891 och 1895 var Sundsvall den stad i landet där det byggdes mest. I stadsplanen fanns regleringen att samtliga byggnader inom stadskärnan skulle uppföras i sten. Detta tillsammans med den snabba och omfattande byggnadsverksamheten under främst 1890-talet har skapat en påtaglig samtidighet i bebyggelsen.

Skalan inom stenstaden är förhållandevis jämn med hus i fyra till fem våningar. Byggnaderna är till största del sammanbyggda i tomtgräns inom varje kvarter, vilket skapar en tät kvartersstad med höga fasader och smala gator. Karaktäristiskt för Stenstadens bebyggelse från 1890-talet och det tidiga 1900-talet är de höga arkitektoniska kvaliteterna med en detaljrikedom i fasader och takutformning som utmärker stenhusen. Eftersom det var resursstarka byggherrar som lät uppföra husen inom Stenstaden har välrenommerade arkitekter anlåtats för utformningen. Arkitekturidealet under 1890-talet, då det byggdes som mest intensivt, var att använda äkta material som tegel och natursten. Fasaderna skulle gärna dekoreras och formges så att en kontrastverkan skapades genom att olika stenmaterial och tegel blandades, tillsammans med färgglatt dekorerade bildfält och målade tegelbårder. Taken och siluetten kring takfoten är också omsorgsfullt utformade med detaljer som fialer, takskulpturer, vindflöjlar och smidesdekorationer, vilket också är ett karaktäristiskt drag för Stenstadens bebyggelse. Det finns också många exempel på byggnader med mer klassisk putsarkitektur från samma tidsperiod.

Bebyggelsen från denna tid manifesterar framför allt de män som satt på de ekonomiska resurserna och makten i Sundsvall. Byggherrar var handlare, redare och industriidkare och det var banker, kyrkan och hotellen som byggde. Den tidens nya folkrörelser, som frikyrkor och nykterhetsloger, hade också resurser för att bygga i stadskärnan. Staden själv var byggherre med till exempel Sundsvalls första barndaghem Lillgården. Byggnaden skiljer ut sig bland övriga byggnader inom Stenstaden genom sin storlek men också genom sin sociala funktion. Ett annat byggnadsprojekt av staden var Stadshuset som uppförts 1868 och som efter branden genomgick en genomgripande restaurering och ombyggnad.

Stenstaden har förtätats och förnyats sedan sekelskiftet 1900 vilket också gör det möjligt att genom bebyggelsen följa arkitekturideal och trender. Inom riksintresset och i synnerhet inom Stenstaden finns det flera byggnader som är byggnadsminnesförklarade enligt Kulturmiljölagen. Det innebär att det finns skyddsföreskrifter som syftar till att bevara byggnadernas karaktär och arkitektoniska detaljer.

Stenhammaren

Under sågverksindustrins mycket expansiva period och vid Sundsvalls återuppbyggnad efter branden 1888 var de sociala skillnaderna stora och synliga i stadens struktur. För att Stenstaden skulle kunna bebyggas med bostadshus, butiker, hotell, restauranger, kontor och samlingslokaler för en samhällselit placerades de sociala institutionerna, som nämnts tidigare, i ett eget stråk väster om den täta stadskärnan. Bostäder för arbetarfamiljer och hantverkare fick inte heller plats inom stadskärnan, utan förvisades till de förstäder som hade börjat växa upp utanför vad man ansåg vara den egentliga staden under 1800-talet.

För att förstå utvecklingen av Sundsvall och för att få en bredare bild av hur staden formades omfattar riksintresset också ett område som växte upp parallellt med stadskärnan. Området är en del av Södermalm och kallades ursprungligen för Stenhammaren. Det var en renodlad arbetar- och hantverkarförstad på Södra bergets sluttning. I Stenstaden levde makten och i Stenhammaren arbetskraften.

Bebyggelsen i Stenhammaren följer topografin och trähusen klättrar uppför den branta sluttningen. Området består av en enklare bostadsbebyggelse i 1½-2½ våningshus. De första tomterna lades ut redan under mitten på 1800-talet. Karaktäristiskt för områdets struktur är hur boningshusen är placerade med långsidan i gatuliv vilket skapar en stadsmässig miljö. Detta mönster är bäst bevarat längs Södermalmsgatan och längs Nygatans södra sida. Bostadshusen ligger på tomter med trädgårdar och där uthusen är placerade vid tomtgränserna.

Ett annat karaktärisdrag för stadsdelen är de branta gränderna med utsikt över stadskärnan nedanför. Den branta topografin, de varierande storlekarna mellan boningshus och uthus skapar en upplevelse av brokighet i området, typiskt för den en gång myllrande arbetarförstaden. Samtidigt är området sammanhållet tack vare att husen är uppförda i trä, färgsättningen i ljusa kulörer och den relativt begränsade skalan.

Byggnader i området har under historien rivits och ersatts med nya, byggts om eller byggts till. Många byggnader som uthus, dass, jordkällare, stall och liknande har försvunnit. Spritt i området finns ändå rikligt med den här mer sekundära typen av byggnader kvar. För en kulturmiljö som speglar hur livs- och bostadsförhållandena kunde se ut för en stor del av Sundsvalls befolkning under

sågverksindustrins blomstringsperiod är denna typ av bebyggelse värdefull att bevara. Genom att ge byggnaderna en ny funktion, vilket det finns exempel på inom området, bevaras områdets bebyggelsemönster något som är värdefullt för riksintresset.

Hamn och järnväg

Sundsvall var länge en utpräglad sjöfartsstad. I slutet av 1800-talet sträckte sig stadens hamnområde utanför Tjuvholmen i Sundsvallsfjärden. Till hamnen räknades också Selångersån fram till stadsgränsen i väster. Varven och rederierna låg tätt längs vattnet runt staden. Hamnen var den viktigaste kommunikationspunkten med omvärlden fram till att järnvägen anlades. Den första järnvägssträckan mellan Sundsvall och Torpshammar invigdes 1875. Sträckan byggdes sedan ut ytterligare och förstärkte den viktiga kommunikationsleden som ledde till Jämtland och Norge.

Det område som berättar om hamnens betydelsefulla roll under utvecklingen av Sundsvall under sent 1800-tal ligger naturligt i de östra delarna av riksintresset. Här är tullhuset och de bevarade hamnmagasinen typiska karaktärsbyggnader för sjöfarten. Dessa tillsammans med stenhusen längs Sjögatan skapar en sammanhängande bebyggelse som idag får symbolisera en del av det liv och den verksamhet som fanns i området kring hamnen under det senare 1800-talet.

Tullhuset ligger som första hus på Sjögatan men riktar sig egentligen ut mot Sundsvallsfjärden och vattnet, dit dess ursprungliga funktion var knuten. Byggnaden uppfördes 1857 vilket gör den till Stenstadens äldsta och kan ses som en symbolbyggnad för den under 1800-talet allt mer ökande handeln med omvärlden. De tio bevarade hamnmagasinen är uppförda mellan 1891 och 1895. Två av magasinen ligger på Magasinsgatan. De övriga är sedan 1980-talet sammanbyggda genom en inglasning men ursprungligen låg de fyra kvarteren som idag utgör Kulturmagasinet uppdelade på var sida om en gata. Även för utformningen av magasinshusen anlätades välrenommerade arkitekter vilket talar för dess betydelsefulla funktion. Sjögatan var framförallt sjöfolkets gata. Efter branden 1888 byggdes de första stenhusen här av privata byggherrar och flera av dem hade på olika sätt anknytning till sjöfarten. Sjögatan utgör en obruten rad av stenhus från framförallt 1880 och 1890-talen.

Sundsvalls första järnvägsstation uppfördes 1874 i stil av en herrgårdsanläggning. Då var läget i hamnen av stor betydelse vilket gjorde att platsen blev den viktigaste knutpunkten för kommunikationer under denna tid. Stationens huvudbyggnad (idag casino) är bevarad, om- och tillbyggd men fortfarande med sin ursprungliga karaktär bibehållen, särskilt den västra fasaden. Det är en av få träbyggnader som klarade branden 1888. Den uttrycker dessutom en viktig funktion i staden. Efter mångåriga förhandlingar om hur nya järnvägssträckningar skulle dras invigdes sträckan Njurunda-Sundsvall-Härnösand 1925. Arbetet med järnvägsstationen för den nya Ostkustbanan var ett omfattande byggprojekt och Sundsvalls nuvarande stationsbyggnad invigdes 1927. Det var ursprungligen tänkt att de båda stationerna skulle användas parallellt men den äldre lades ned två år senare och all tågtrafik förflyttades till det nya läget en bit söderut från den tidigare så viktiga knutpunkten i centrum av Sundsvalls hamn.

Förskjutningen av järnvägsstationen kan också ses som en tidig start av de förändrade kommunikationslederna som skett under 1900-talet, från sjövägar till järnvägen och senare landsvägar. Hamnmiljöns historiska samband med stadskärnan liksom den gamla järnvägsstationens kontakt med stadskärnan bröts när E 4:an drogs genom Sundsvall under senare delen av 1900-talet. Tack vare de bevarade karaktärsbyggnaderna för både sjöfarten och järnvägen kan man ändå förstå och uppleva den historiska strukturen kring Sundsvallsfjärden.

Siktlinjer och visuella samband

Sundsvall har vuxit till en allt större och tätare stad sedan sekelskiftet 1900. De tidigare mer fristående stadsdelarna är idag sammanbyggda. För att riksintressets värden fortsatt ska vara tydliga och för att de historiska strukturerna ska kunna förstås i det moderna Sundsvall, finns vissa utsiktspunkter och siktlinjer som är särskilt värdefulla att framhålla.

Inom Stenstaden är det framför allt den räta kvartersindelningens långa siktlinjer som är viktiga att bevara, det vill säga fri sikt mellan fasaderna. De långa och raka gatorna gör det möjligt att se genom nästan hela stadskärnan. Ett typiskt inslag för planidealet under slutet av 1800-talet är hur gatorna avslutas med en byggnad i fonden. Kyrkogatans avslut med Gustav Adolfs kyrka i väster är kanske det mest tydliga och storslagna exemplet. Men också Bankgatan med Godtemplarhuset i söder och Köpmangatan med Hedbergsska skolan i väster är bra exempel på detta, likaså Torggatan och Centralgatan.

Det är också värdefullt för riksintresset att den visuella kontakten mellan Stenstaden och Stenhammaren bibehålls. Thulegatan och Nybrogatan är de gator som konkret binder samman Stenstaden och Stenhammaren och där det visuella sambandet mellan de båda stadsdelarna är tydligt och viktigt att beakta. Skolhusallén och Esplanaden är två andra exempel. Tack vare Stenhammarens höga läge på Södra bergets sluttning finns det flera platser i området som ger möjlighet att blicka ner över Stenstadens plåttak.

